

ELFELEJTETT TEMPLOMAINK, SZÉTMÁLLÓ CSONTJAINK

KÖZÉPKORI ÉPÍTETT ÖRÖKSÉGÜNK VÉGVESZÉLYBEN

STIBRÁNYI MÁTÉ - VIRÁGOS GÁBOR

Napjaink számos mindennapi problémája, a háborúk, a gazdasági recesszió, a klímaváltozás stb. mellett szinte mellékesnek vélhetjük a múltunk emlékeit kezelő régészet gondjait. Ha csak a Maslow-piramis felől közelítünk, ez minden bizonnyal így is van. A motivációkutatás talán egyik legismertebb modellje Maslow amerikai pszichológus ún. szükséglet-hierarchiája, mely szerint az emberi szükségletek végső soron nyolc, szigorúan egymásra épülő kategóriába sorolhatók, s ezek közül a magasabb szinten elhelyezkedő szükségletek csak akkor kerülhetnek sorra, ha az alacsonyabb rendű szükségletek legalább részben kielégülnek. Az alapvető fiziológiai (légzés, táplálkozás, alvás), biztonsági (testi, anyagi, társadalmi, egészség), szociális/társas (család, közösségek, intimitás) és megbecsültségi szükségletek (hírnév, státusz, presztízs, önbizalom, függetlenség) olyan alapvető, ösztönös szükségletek, melyek hiányában az egyének nem nagyon foglalkoznak a képzeletbeli piramis felsőbb szintjein jelentkező egyéb szükségleteik kielégítésével. Ameddig nincs mit enni, fázunk vagy betegek vagyunk, kevésbé számít, hogy mehetünk-e például múzeumba. Márpedig a képzeletbeli piramis felsőbb szintjein találhatóak azok a már sokkal inkább tudatos szükségletek, amelyek végső soron az embert kiemelték az állatvilágból. Ilyen a kognitív szükséglet (a tanulás iránti vágy, a felszín mögötti igazság, a világ, a mindennapi ingerek megértése), az esztétikai szükséglet (az igény a szépségre, a környezet rendezettségére, a körülvevő harmóniára), az önmegvalósítás szükséglete (az igény arra, hogy az ember kihozza magából a maximumot a művészi tevékenységtől a tudományos munkáig), valamint a spirituális szükséglet (vagyis az, hogy az ember meghaladja önmagát is). Bár a hierarchia egyes elemei nem feltétlenül épülnek teljesen egymásra, illetve figyelembe kell venni a kulturális és életkori sajátosságokat, valamint az adott társadalom és korszak egyedi jellemzőit, rendkívül hasznos és jó szemléltető eszköz a probléma felvázolására. Maslow képzeletbeli piramisában a kulturális örökség (műemlékek, kulturális javak, régészet), vagyis a történeti és épített környezet léte, védelme és megőrzése iránti igényt az emberek többségénél nem találjuk meg az ösztönös vágyak szintjén. Csak a kognitív, az esztétikai és az önmegvalósítás szintjein jelenik meg, ami összhangban van a kulturális örökség identitásépítő, környezetet adó és tudományos funkcióival. Épp e helyzete igazolja viszont azt, hogy az ember biológiai értelemben vett létén túl valójában mekkora a tényleges jelentősége. Ha pedig van jelentősége, akkor talán érdemes rá oda is figyelni.

A puszta közepén –
Templomrom, 2019
(Magyarország 365,
Németh Levente felvétele)

MÉLYBEN FEKVŐ KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG

A kulturális örökségünk egy egészen speciális csoportját képezik azon régészeti lelőhelyek, amelyek eredeti helyükön megmaradt épített elemeket tartalmaznak, s többségükben ma már a felszínen nem figyelhetők meg. Ilyenek a régészeti korszakok közül elsősorban a római korhoz és a középkorhoz kötődnek, és alapvetően civil építményeket (villák, paloták, házak, urbánus terek), katonai létesítményeket (vár, kastély, erőd, őrtorony), egyházi épületeket (templom, kolostor, kápolna) és egyéb infrastrukturális elemeket (út, kikötő, raktár) jelentenek, jellemzően már csak a felszín alatti falakkal és épített struktúrákkal. Ezek jelentik a régészeti örökségünk leginkább közérthető és kulturális szempontból leginkább hasznosítható elemeit. Ahogy a régészeti lelőhelyekre általában, ezekre is számos veszély leselkedik, a beruházások okozta rombolástól a tudatos rabláson át a napi mezőgazdasági használatig.

Ezen emléktárgyakból jelen keretek között a legikonikusabbal szeretnénk most foglalkozni: elpusztult középkori templomainkkal. Ez egy olyan különleges örökségcsoportunk, amelyről egyszerre tudunk nagyon sokat és nagyon keveset. Különleges örökség, mivel ezeket a helyszíneket nem tekinthetjük egyszerűen csak régészeti lelőhelyeknek, hiszen keresztény identitásunk és magyar nemzeti múltunk legnyilvánvalóbb emlékeinek számítanak. Ezek a jellegzetes, építészetileg viszonylag egységes, mégis helyi elemeket mutató templomépületek

ráadásul máig a keresztény Európa legikonikusabb, leginkább erőteljes jelképeiként is szolgálnak, amely nem értelmezhető ennek történeti mélysége nélkül: a középkori templom és ezek hálózata jelzi európai beágyazottságunkat, amely el nem vitatható örökségünk.

Nem véletlen, hogy egyrészt sokat tudunk erről az örökségről. A templomok évszázados kutatási kérdést jelentenek a tudósoknak. A középkori templomrom sokak által ismert képi elemét is jelenti a magyar tájnak, építészeti és kulturális vonatkozásai legalább az iskolai évekből és a helytörténeti tudásból adódóan a többség számára ismertek. Helyreállított vagy éppen romos középkori templomaink védelme kérdésében pedig széles társadalmi konszenzust figyelhetünk meg, hiszen mindenki számára nyilvánvaló értékekről van szó. Ebből a szempontból tehát ismerős területen vagyunk, hiszen sokat tudhatunk ezekről a látható, ismert emlékekről.

Ugyanakkor viszont ismeretlennek kell tekintenünk a középkori templomokat abban a tekintetben, hogy valójában csak nagyon-nagyon kevés elemüket ismerjük. A jelenleg is álló és/vagy működő középkori templomaink és a még látható, ismert templomromjaink a teljes középkori magyarországi templomállománynak csak egy egészen kicsi, töredék részét képezik. A magyarországi közhiteles régészeti lelőhely-nyilvántartás 2984 középkori templomot tartalmaz valamilyen formában. Ebből mintegy 330 olyan templomot ismerünk, amely romként, esetleg helyreállítva ma is látható, a többi mára mind elpusztult, csak régészeti lelőhelyként létezik, a felszínen nem látható maradványokkal. Templomaink ismeretlenségére jellemző, hogy egyik számot sem tekinthetjük véglegesnek.

Tegyük világossá, hogy hazánk területén háromezernél jóval több templom állt. Csak Tolna megyében 374 középkori templomról gyűjtött adatot a téma kiváló kutatója, K. Németh András. Ha ezt a számot egyszerűen csak beszorozzuk a középkori megyék számával, vagy

területarányosan a megye területét a középkori Magyar Királyság területéhez arányosítjuk, akkor bőven 20 ezer feletti (!) templommal számolhatunk az egykori állam területén. A regionális kutatásaink

azt mutatják, hogy átlagosan 10-14 négyzetkilométerenként helyezkednek el középkori templomaink, tehát legalább 6600 templommal számolhatunk csak a mai Magyarország határain belül. Kettőből egy középkori templomunknak tehát még a helyét sem ismerjük! Ha ehhez azt is viszonyítjuk, hogy mindössze 330 romot ismerünk, akkor a középkori templomainknak mindössze 5 százaléka áll ma látható maradványokkal hazánkban. Persze az álló, felmenő falú templomaink száma sem tekinthető állandónak, mivel egyre több templomhelyreállítás során derül ki, hogy a jellemzően barokk templomaink falaiban vagy azok alatt elrejtve középkori templomok részletei rejtőznek. Attól azonban, hogy eltűntek és nagyrészt elfeledtük őket, ezek a templomok még nem pusztultak el. De a megmaradt álló középkori épületeink mindössze 5 százalékot elérő aránya akkor is szívbe markoló.

Francia, német vagy olasz tájakon járva mindenki számára lenyűgözőek a középkori templomok. Építészeti különlegességeik és látványuk mellett azonban elsősorban azért tekinthetjük ezeket az emlékeket lebilincselőnek, mert a települések központjában mindenhol jelen lévő, máig ható örökségként jelzik a keresztény Európa kiterjedését. Nem tudjuk túlértékelni a templomok hatását a középkori Európára, akár a bencés monostorokra, a városok katedrálisaira vagy a falusi közösségek sűrű hálózatának egyszerű templomaira gondolunk, mindenhol beleütközünk ezekbe az emlékekbe. Nem pusztán építészeti, de társadalmi, tájszervező és vallási hatásuk máig meghatározó.

Magyarországon ebből a szempontból Európa peremén érezhetjük magunkat, de ez a meglátás valójában távol van a valóságtól. Miként ugyanis a fenti számítások is mutatják, a mai Magyarországon arányaiban semmivel sem áll kevesebb templom, mint a mai Franciaországban vagy Angliában. Míg azonban például ez utóbbiban már 1086-ból fennmaradt egy tételes statisztikai összefoglalás több mint 13 ezer településről és annak templomáról, addig nálunk mind

Európa nem értelmezhető történeti mélysége nélkül

az írott, mind az épített források hiányosak és sokszorosan sérültek. Márpedig Normandia és Bács-Kiskun megye között a vizsgálatunk szempontjából csupán egyetlen különbség van, mégpedig az, hogy nálunk ezek a templomok már a föld alatt vannak. A Mátyás király uralkodása alatt élő keresztény – Magyarországon bárhol is ébredt fel vasárnap reggel – soha nem volt 5-6 kilométernél távolabb egy templomtól. A keresztény Európát átszövő, templomból épült spirituális védőháló Magyarországon ugyanolyan sűrű szövésű volt, mint bárhol tőlünk nyugatra, s ez minden másnál egyértelműbben jelzi Európához tartozásunkat. Európa középkorában a ma sokszor lesajnált „szegény rokon” egyáltalán nem volt másodrendű, ahogyan az sem szükségszerű, hogy annak is kell maradnia.

FELSZÍNRE HOZOTT HAGYOMÁNY

A lényeges kérdés tehát valójában az, hogy ezt a sűrű templomi hálózatot hogyan tudjuk láthatóvá s így a közfelfogás részévé tenni. A középkori múltunkkal kapcsolatos egyik leglényegesebb mondanivalónk ugyanis az, hogy az semmivel sem kevésbé jelentős, mint más nemzeteké, csak kevésbé nyilvánvalóak a maradványai, és így sokkal nagyobb mértékben vannak kitéve a megsemmisülés veszélyének. Egy álló templom elbontása még egy nagyobb beruházás érdekében sem nagyon merülne fel egyetlen beruházó vagy döntéshozó részéről sem. Azonban egy, csak alapfalaiban megmaradt lelőhelyet nemigen vesz figyelembe senki a fejlesztések során.

A kérdés tehát az, hogy hogyan tudjuk bemutatni, közel hozni mindenkire azt a tényt, hogy ezek a nyomok ugyanolyan jelentőséggel bírnak, mint az álló emlékeink vagy mint bármelyik francia falu gótikus csodája. Vizuálisan,

mint láthatjuk, nehéz dolgunk van.

Az egykori templomok helyét a legtöbbször egyszerű terepbejárással viszonylag könnyen lehet azonosítani, mivel az egykori kőépületek nyomai sokáig megfigyelhetők: a templom helyén lévő habarcsos kőtörmelék, a körülötte található számtalan emberi csonttöredék elég jól jelzi a kutató számára, hogy hol állhatott valaha például egy falu temploma. A szántásban heverő kőtörmelékek és csontdarabok, amelyek a templom helyét jelzik, azonban csak a szakemberek számára hozzák felszínre az egykori templomot, pusztán ez a megfigyelés a társadalom ingerküszöbét általában nem éri el. A feltárás sem lehet megfelelő válasz a templomos helyek számára, méghozzá több szempontból sem. Elsősorban azért, mert ez rendkívül drága, jelentős idő- és erőforrásigényű feladat. Tucatnyi templom feltárása sem vállalható belátható időn belül, pedig ennél nagyságrenddel nagyobb számú templom sorsával kellene foglalkoznunk országosan, ha ennek hálózatosságát, léptékét, jelentőségét kívánjuk láthatóvá tenni. A feltárást követően ráadásul valamilyen módon biztosítanunk kell a rom további sorsát, funkcióját, működtetését, fenntartását, ennek hiányában ugyanis elvesztegetett forrás a templom feltárása, majd visszatemetése vagy romként való megsemmisülése, nem is beszélve a felvetődő örökségvédelmi kérdésekről.

Ma már azonban olyan egyéb technikai lehetőségeink is vannak, amelyekkel nem lehetetlen belelátunk a földbe és térképet készíteni arról, amit alatta találhatunk. Legalábbis biztosan van erre mód, ha olyan, a környezetétől markánsan eltérő jelenségekkel van dolgunk, mint egy középkori templom felszín alatti falai. A régészeti geofizikai módszerek alkalmazásával lehetséges olyan adatokat szerezni ezekről az elpusztult templomokról, amelyek alapján egyértelmű válaszokat adhatunk a templomra vonatkozó egyes kérdésekre. A Magyar Nemzeti Múzeum által koordinálva újra elindított országos régészeti topográfiai programnak egy különleges része a felszín alatti épített örökségünk felmérését célzó geofizikai és távérzékelési mérésekre alapuló kutatás. Ebből merítve szerepeljen itt néhány példa, melyek némelyike felkiáltást is jelent a végső megsemmisülés előtti utolsó pillanatokban.

Ma már azonban olyan egyéb technikai lehetőségeink is vannak, amelyekkel nem lehetetlen belelátunk a földbe és térképet készíteni arról, amit alatta találhatunk. Legalábbis biztosan van erre mód, ha olyan, a környezetétől markánsan eltérő jelenségekkel van dolgunk, mint egy középkori templom felszín alatti falai. A régészeti geofizikai módszerek alkalmazásával lehetséges olyan adatokat szerezni ezekről az elpusztult templomokról, amelyek alapján egyértelmű válaszokat adhatunk a templomra vonatkozó egyes kérdésekre. A Magyar Nemzeti Múzeum által koordinálva újra elindított országos régészeti topográfiai programnak egy különleges része a felszín alatti épített örökségünk felmérését célzó geofizikai és távérzékelési mérésekre alapuló kutatás. Ebből merítve szerepeljen itt néhány példa, melyek némelyike felkiáltást is jelent a végső megsemmisülés előtti utolsó pillanatokban.

van mire büszkének lennünk európai keresztény nemzetként

Gótikus torony a Duna partján

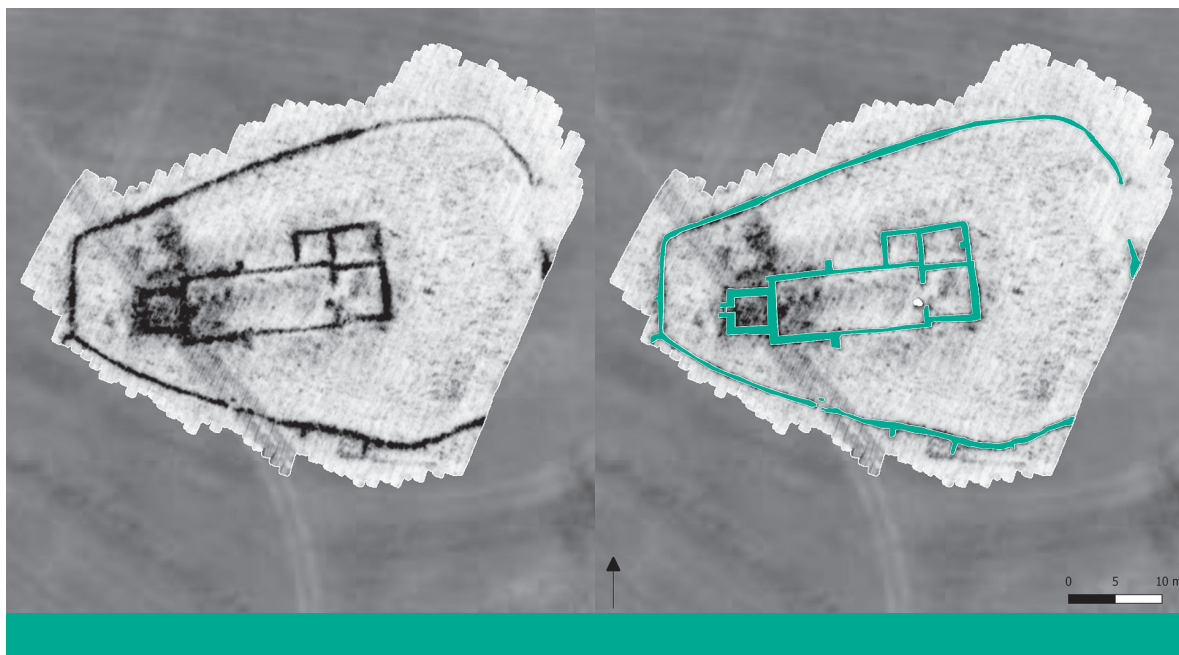
A Fejér megyei *Besnyő* falu eredetileg a Duna partján helyezkedett el Ercsi és Adony között, lakói csak az 1600-as évek körül települtek át a rendszeres török támadások miatt a mezőföldi dombhátak közé, ahol ma áll a település. A falu középkori templomáról semmilyen írott forrás nem ismeretes, de a Duna-parti kaszálón elhelyezkedő templomot többcsatornás földradar alkalmazásával 2021 őszén sikerült felmérni.

Az eddig soha nem szántott, így lényegében a középkor vége óta bolygatatlan, gyepes talajon végzett mérés alapján kiderült, hogy a templom falai kivételesen jó állapotban maradtak meg. A mérési eredményen jól látható a mintegy 27 méter hosszú és 10 méter széles, egyenes szentélyzáródású templom alaprajza, melyhez északra sekrestye és egy oldalkápolna csatlakozott. A templom nyugati végén egy vastag falú, négyzetes alaprajzú torony állt. A mérésen megfigyelhető, hogy a templom hajójának nyugati része a toronnyal egységesen jóval mélyebb alapot kapott, mint a többi rész, s a két típus találkozásánál támpillérek támasztották a falat, ami a több periódusban való kiépülést valószínűsíti. A templom alapfalai a mai felszíntől 40 cm-re indulnak, és a templom nyugati részén mintegy 1,4 méter magasságú falakra számíthatunk még mindig a felszín alatt.

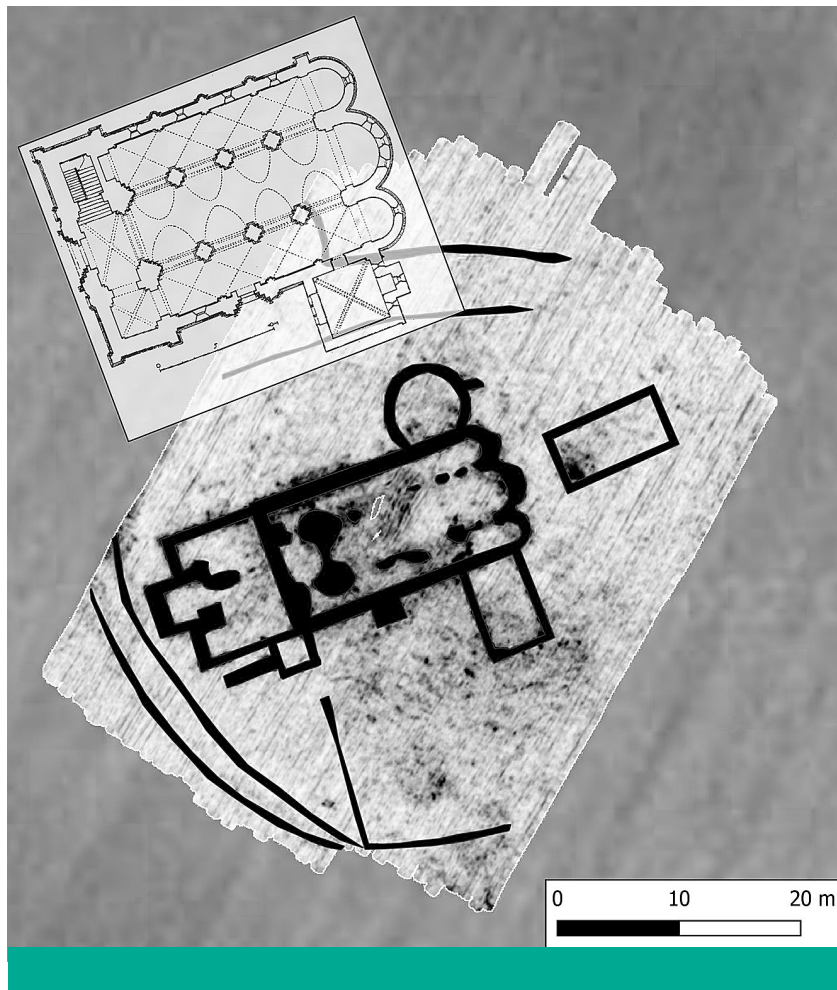
Ma ugyan már nem csodálhatjuk meg a Duna partján álló 27×10 méter kiterjedésű, karcsútornyú gótikus templomot, amelynek talán még a sokat látott külföldi látogatók is a csodájára járnának, de azt már tudjuk, hogy egykor itt állt és így nézett ki, s ha akarjuk, helyre is tudnánk állítani. Ez a megjelenítés nem igényel sok további magyarázatot, és erőteljes, egyértelmű üzenetet hordoz: itt van, ez a mi örökségünk, van mire büszkének lennünk európai keresztény nemzetként.

Az is üzenet azonban, hogy Besnyő falu semmilyen szempontból nem számít különlegesnek, temploma pedig annyira nem, hogy még forrás sem emlékezett meg róla. Ugyanis hasonló templomok helyezkedtek el a Duna mindkét partján, ahogy a Magyar Királyság egész területén is, egymástól nem több mint 4-5 kilométerenként. Az igazán fontos üzenet tehát az, hogy bár Besnyő Duna-parti középkori temploma gyönyörű volt, „nincs ebben semmi különleges”, hiszen állt még jó pár ezer hasonló, kisebb-nagyobb, díszesebb és puritánabb templom keresztül-kasul a középkori országban, olyan sok, hogy még számbavételük sem könnyű. Viszont „nagyon is különleges”, mert a mai Magyarország már ismert középkori templomainak véges számú sorában háborítatlan maradványaival előkelő helyet foglal el a megőrzendő listáján.

Besnyő falu középkori temploma földradaros mérésen, balra a mérési eredményei a felszíntől számított 1 méteres mélységben, jobbra e mérés értelmezéseként a kirajzolódó falak kiemelve (Mérés és kép: Magyar Nemzeti Múzeum)

A tomajmonostorai és a lébényi apátsági templomok alaprajzai méretarányosan egymás mellé vetítve (A szerzők ábrázolása)

Lébény és Tomajmonostora

A lébényi bencés apátság 13. századi temploma a jáki apátsági templom mellett a magyar románkori építészet egyik legismertebb és legnagyobb értéke. Kettős tornya, kapuzata, impozáns építménye máig látható üzenetet hordoz mindannyiunk számára. A Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei *Tomajmonostorát* már valószínűleg kevesebben ismerik. Bár a mai település neve őrzi a 11. századi Tomaj nemzetség által alapított – ugyancsak bencés – apátság örökségét, annak helye és magának az épületnek a kinézete nem volt ismert, így senki sem tartotta volna építészettörténetileg összehasonlíthatónak Lébénnyel. Tomajmonostorán azonban idén sikerült azonosítani a bencés monostor templomát. A monostort ugyan csak 1322-ben említik először írásban, de az azonosított épületek alapján ezt jóval megelőzően, feltehetően már 1200 körül megépült ez az impozáns méretű, 32×12 méteres, háromhajós templom, melynek korábbi előzménye egy körtemplom, azaz rotunda lehetett, amely a szentélytől északra ma is megfigyelhető. A több fázisban kiépülő templom valószínűleg több toronnyal is rendelkezett.

A templom impozáns méreteit akkor tudjuk igazán elképzelni, ha virtuálisan mellé helyezzük a lébényi apátság alaprajzát. Jól látható, hogy méreteit tekintve nagyon hasonló templomokról beszélhetünk, tehát azt is elképzelhetjük, hogyan nézhetett ki az apátsági templom a Tiszához közeli homokdomb tetején. A kérdés tehát itt is az, hogy hogyan tudjuk a közfelfogás részévé tenni a ma már nem látható, de az álló emlékekkel azonos jelentőségű egyházi emléket. A hasonló bencés monostorokból egyébként a források alapján a Magyar Királyság területén 143 állt egykor. Ennek tükrében a tomajmonostorai templom határozottan kivételesnek tekinthető, hiszen a mai Magyarország területén álló mindössze pár tucat ilyen helyszín egyike, mely viszonylag jól megmaradt. De hogy ez a megmaradás meddig mondható még el, az már nagyon kérdéses.

Elfeledett vagy megsemmisült?

Az elpusztult templomaink kérdéskörének ugyanis van még egy lényeges aspektusa: ezek a helyszínek nem csupán elfelejtődhetnek, hanem ténylegesen meg is semmisülhetnek. A probléma az, hogy a legtöbb ilyen helyszínen ma már szántóművelésű területen van, ahol jelentős mértékben ki van téve az erózió és a mezőgazdaság hatásainak. A szántás, a szél és a csapadék együttes hatására azok a magaslatok és dombhátak, ahova a templomokat építették, egyre inkább kiegyenlítődnek a környező laposabb fekvésű földterületekkel, így a régészeti kultúrrétegek lassan a felszínre kerülnek, ahol aztán ugyancsak az eke és az időjárás hatására gyalulódnak. Minden évben csak körülbelül egy-két centimétert kopik el egy lelőhely, míg lassan semmi nem marad belőlük, még emlék sem. Példának okáért vegyünk csak egy, a föld alatt 15 cm-rel található falazatú templomromot, melynek a falai lefelé még további 50 cm mélységig megvoltak a nagyüzemi, gépesített mezőgazdaság kezdetén. Ha csak 1960-tól számítjuk a folyamatos szántást, és évente csak 1 cm veszteséget számítunk a felszínből, mára akkor is csak kb. 3 cm fal állhat még az egykori templomból, az évtized végére pedig még a falak egykori nyomvonala sem lesz már kivehető. Ez minden régészeti lelőhelyre igaz, az épített örökségre és a magyar középkor emlékeire nézvést viszont különösen is fájdalmas tény.

A mai, Fejér vármegyei Sárbogárd határában a középkorban mintegy tíz templom is állt. Ebből kettőt vizsgáltunk meg földradarral 2022 nyarán, a középkori Bogárd és Szentmiklós falvak templomait. Ma mindkettő hasonló helyzetben van. Egykor mindkettő egy jellegzetes löszdomb tetején állt, de területük már régóta szántott, és csupán a habarcsos törmelékek utalnak a templomok egykori helyére. A mérés alapján jól láthatóvá vált, hogy Szentmiklós egy hosszú hajójú, gótikus szentélyzáródású templom volt, viszont mára a szántás és az erózió együttes hatása azt eredményezte, hogy csupán a szentély és az északi melléképület (oldalkápolna vagy sekrestye) falait lehetett egyértelműen megállapítani, a templomhajó legnagyobb része ma már nem figyelhető meg. A mérés mélységszelvényei alapján a templomfalak aljának mért mélysége mintegy fél méterrel magasabban van, mint ahogy az átlagosan tapasztalható, egyméteres mélység alatt már nincs folytatása a falaknak. A felszínen megfigyelhető nagyszámú emberi csontanyag ugyanerre utal: a szántás a szél és a csapadék együttes hatására mára több mint egy métert veszített eredeti magasságából a domb, így minden eróziós hatás ma már a templom megmaradt alapfalait pusztítja. A másik templom, Bogárd falué egy nagyon elterjedt Árpád-kori templomtípust őriz. A félköríves szentélyzáródású templomot valamikor átépítették egyenes szentélyzáródásúra, ami valószínűleg a tatárjárást megelőző építésére utal. Itt is ugyanazzal a problémával szembesülünk: jó fél méterrel magasabban van a templom, mint az elvárható lenne, falai már csak a felszíntől számított fél-egy méteres mélységben figyelhetők meg.

Az eddig elvégzett hasonló geofizikai mérések alapján nagy általánosságban azt látni, hogy az erózióknak ki nem tett templomromok esetében általában a felszíntől fél-kettő méter között tudjuk megfigyelni a falak jelentkezési mélységét. Ezen templomok esetében azonban azt látjuk, hogy csupán fél és egy méter között figyelhetők meg a falak, tehát az erózió nemcsak elérte a falak szintjét, de mintegy 50–100 centiméternyit már el is pusztított belőlük. A talajművelés intenzitásától függően tehát kijelenthetjük, hogy belátható időn belül semmi nem marad belőlük. E templomok esetében talán még van pár évtized, mire alapfaluk, így semmilyen nyomuk sem marad, mások esetében ez az idő már csak pár év.

S ha mindez a problémamennyiség nem lenne elég az épített örökséggel önmagában, van ennek még egy további vetülete is. A keresztény egyházi szabályok alapján – és ez a szabály a kereszténység felvételétől egészen 1775-ig érvényben volt – a keresztényeket csak a templomok kerítőfalain belülre lehetett temetni. Ez azt jelenti tehát, hogy egy templom építésétől függően mintegy 4-7 évszázadon át az összes, az adott településen (a plébániához tartozó területen) elhunyt embert ide, a templomot körülvevő, kisebb-nagyobb méretű területet övező falon

lassan felszínre kerülnek
a kultúrrétegek

belül temették el. Ez Bogárdon vagy Szentmiklóson templomként legalább 3-5 ezer sírt jelent, az évszázadok során történt egymásra temetkezésekkel és sűrű bolygatásokkal. Az eddig feltárt középkori templom körüli temetők esetében legalábbis hasonló számokkal lehetett találkozni. Országos szinten viszont ez egyben azt is jelenti, hogy gyakorlatilag a Magyar Királyság teljes középkori népessége ezen templomok körül nyugszik! Itt található középkori társadalmunk legjelentősebb forrásanyaga, mely egyben az archeogenetika forrásbázisa is. Minden mai ember összes hazai őse előbb-utóbb csontként beazonosítható lesz, ahogy a technológia egyre fejlettebbé és olcsóbbá válik. Nemcsak a magyar királyok családi összefüggései, de a teljes népesség minden összefüggése kirajzolhatóvá fog válni idővel – ha lesz hozzá vizsgálati anyag. Ez a forrásanyag ugyanis viharos sebességgel robog a megsemmisülés felé. Az erózió okozta pusztulás mellett sokkal súlyosabb, hogy a mezőgazdasági művelés során ezeket a sírokat szántják széjjel, amit jól jelez, hogy ezeken a helyszíneken százával, ezrével hevernek a felszínen a széttöredezett embercsontok, őseink maradványai. E téren nem lehet elég erősen fogalmazni. A 4-5 generációval korábbi őseinek sírját még mindenki tiszteli, de 10-20 generációval korábbi felmenőiről nem is tud. Pedig az ekét húzó traktoros talán saját szép-szépszüleinek csontjait forgatja ki minden ellenkezés és közbeavatkozás nélkül.

A jelen pillanat problémája tehát az, hogy ezen emlékeink, a régészeti lelőhelyek, azon belül pedig a minden magyar ember számára kiemelt fontossággal is bíró, a magyarság múltjának legfontosabb forrásai közé tartozó templomos helyek és embercsontleletek nagyobb része folyamatosan pusztul, és előbb-utóbb

– helyszíntől függően egy-két vagy húsz-harminc éven belül – a végleges eltűnés, megsemmisülés sorsára fog jutni. Mondhatjuk azt, hogy e templomok és temetők felkutatása, vizsgálata és szisztematikus felmérése a jelen gazdasági/politikai szempontú helyzetben nem időszerű, nem lehetséges, nincs rá erőforrás, de a helyzet az, hogy két-három évtized múlva már egyáltalán nem lesz mit felmérnünk. Végig kell gondolnunk, magánszemélyként, szakemberként és döntéshozóként egyaránt, hogy mit veszünk

valójában, ha ezek a templomok elvesznek a számunkra? Vajon megengedhetjük ezt magunknak? Még pontosabban, megengedhetjük ezt magunknak az utódainkkal szemben? Elvehetjük-e az ő múltjukat is? Épített örökségünk állapotával és sorsával kapcsolatban a közös gondolkodás szükségessége elvitathatatlan, ezek az esettanulmányok talán rá tudnak világítani arra az örökségre, amely kétségtelenül a miénk, meghatározza európai és keresztény, valamint nemzeti gyökereinket. Azonban a közös gondolkodás előtt és mellett elsősorban ezen elemek szisztematikus és teljes körű felmérését kell elvégeznünk, mielőtt túl késő lenne.

TÖRTÉNELMI FELADAT

A múlt emlékezetét jelentő eredeti tárgyak és jelenségek száma véges, meg nem újuló forrást jelentenek. Ami egyszer megsemmisült, abból soha nem lesz már másik vagy több. Éppen ezért ezzel az adatokat tároló forrással, a régészeti lelőhelyekkel gazdálkodni kell, ha az emberek jövő generációinak érdekeit csak kismértékben is figyelembe kívánjuk venni. Ez különösen nehéz, főképp pedig nehezen elmagyarázható és eladható gondolat olyan vészterhes időkben, amikor az emberek többsége csak a lét fenntartásának ösztönös alapelemeire tud összpontosítani. A feladat épp ezért azokra hárul, akik az egyének pillanatnyi érdekein felülemelkedve tudnak és akarnak, kötelesek gondolkodni és cselekedni: a szakemberekre, tudósokra és a döntéshozókra, politikusokra. Az ő együttműködésüktől, közös munkájuktól függ, lesz-e még régészeti forrása az emberek, a nemzetek múltjának a jövőben is. A mezőgazdasági művelés és a lelőhelyek védelme nem összeegyeztethetetlen feladat, csak tudatos megismerést, odafigyelést és kompromisszumot igényel.

A hazai beruházások mindent felülíró támogatása eddig nem sok figyelmet szentelt az egyéb szempontoknak. Ahogy a régészeti lelőhelyeket is főleg csak

» csak a kultúra
biztosíthatja egy
nemzet megmentését

Most kóhalom –
A kövesdi templomrom
a Tihany melletti
Aszófő határában, 1936
(Fortepan / Cholnoky Tamás)

akadályozó, szebb megfogalmazás szerint kockázati tényezőnek tekintették, úgy a termőföld kérdésköre sem kapott különösebb figyelmet. Most, hogy az élelemtermelés a háborús következmények miatt ismét elsőrendű alapkérdés lett, talán ebben is lesz némi elmozdulás, és a legjobb minőségű termőföldeken nem feltétlenül fognak gyárakat, szennyező üzemeket vagy épp napelemparkokat létesíteni. Hasonlóképp remélhető, hogy a beruházásokat szabályozó most készülő törvénytervezet kiter majd a régészeti lelőhelyek hatékonyabb védelmére is. Addig is a művelési ágak megváltoztatása, a célzott területek szántásból való kivétele, a kiemelt védelmet érdemlő régészeti lelőhelyeken való rét, mező, legelőterületek kialakítása lehet a közös nevező, mely minden tekintetben előnyös megoldást hoz a problémák kezelésére.

Klebsberg Kunó, az egyik legnagyobb magyar művelődéspolitikus száz éve foglalta el azt a hivatalát, amiben a legnagyobbat alkotta: 1922-től 1931-ig, egészen pontosan tíz hónap híján egy évtizeden át irányította a Vallási- és Közoktatási Minisztérium, vagyis a kultusztárca munkáját Magyarországon. Ennek során egy alaposan átgondolt stratégia mentén, szisztematikusan építette újra az I. világháború, illetve a trianoni békediktátum után széthullott, területe kétharmadát elvesztő történeti Magyarország maradékán az oktatás és a kultúra rendszereit. Meggyőződése volt, hogy csak a kultúra biztosíthatja egy nemzet megmentését, s egyben a magyarság kultúrfölényétől várta Trianon revízióját is. Klebsberg Kunó legfontosabb hitvallása a mai világban, a mai viszonyaink között is él, s példaként kell, hogy szolgáljon a döntéshozók, a szakemberek és a nép minden tagja számára. Bármilyen rossz legyen is a pillanatnyi gazdasági helyzet, legyen bármilyen rossz a közhangulat vagy nehéz a kormányzás, hiányos a költségvetés: „kultúra nélkül nincs Magyarország”. ■